

Yazar: Fulya Dilşat Hamedî

*Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Yüksek Lisans Öğrencisi

Giriş

Geç dönem Ortaçağ Doğu dünyasında adını söz ettiren Emir Timur'un, 1370 yılında Semerkant'ta hükümdarlığını ilan etmesi ile Timur İmparatorluğu resmen kurulmuş oldu. Hindistan'dan Anadolu'nun doğusuna kadarki topraklara hâkim olan Timur, birçok devletin ve hükümdarın korkulu rüyası haline gelmiştir. Türk tarih araştırmalarında, Timur ilk kez Osmanlı sultanı I. Bayezid ile yaptığı 1402 Ankara Savaşı'nda karşımıza çıkmaktadır. Zamanla birçok tarihinin gösterdiği ehemmiyet ile gerek şahsen Timur gerekse de imparatorluğun her dönemi hakkında tezler ve araştırma eserleri ortaya çıkmıştır. Emir Timur'un 1405 yılında vefat etmesi ile devlet sarsılmış bir vaziyette görülse de sonrasında gelen hükümdarın çabaları ile 1507 yılına kadar ayakta kalmıştır.

Timur İmparatorluğu'nu 1447 yılında devralan Uluğ Bey, bir hükümdar olmasının yanı sıra zekâsı ve bilime olan ilgisi ile tanınmış, XV. yüzyılda ilmî araştırmaların uğrak yeri olan Semerkant Rasathanesi'nin kurucusu, ünlü bir matematikçi ve astronomdur. Bu çalışmada Türk ve dünya tarihinin önemli şahsiyetlerinden biri olan Uluğ Bey'in hayatı, çeşitli yönleriyle ele alınmıştır.

Uluğ Bey'in hayatı hakkında erişilen kaynaklara bakıldığında, sadece onun hayatını anlatan bir ana kaynak maalesef bulunmamaktadır. Hayatına dair bilgilerin bir kısmını Timur devrini anlatan eserlerde bulmak mümkündür. Şerefüddin Ali Yezdi'nin *Zafername*, Tacü's-Selmani'nin *Tarihname*, Devletşah'ın *Tezkiretü's-Şuara* ve İbnî Arabşah'ın *Acâibu'l Makdûr* adlı eserleri buna örnek gösterilebilir. İlmî hayatına dair ise Uluğ Bey'in şahsen yazdığı *Zic-i Uluğ Bey* adlı eseri ve Gıyasüddin Cemşid Kâşî'nin babasına yazdığı mektup ana kaynak niteliğindedir. Uluğ Bey hakkında tüm bilgilere erişebileceğimiz en önemli çalışma Vasiliy Vladimiroviç Bartold'un *Uluğ Bey ve Zamanı* adlı eseridir. Barthold'un çalışması ile birlikte Gleb Golubev'in yazdığı *Uluğ Bey* adlı eser ise sağlam kaynaklardan oluşan biyografik romandır. Yakın dönemde Uluğ Bey hakkında yapılan çalışmalarda ise büyük çoğunlukla kendisinin ilmî hayatını anlatılmaktadır.

Uluğ Bey'in Nesebi ve Çocukluğu Zamanında Siyasî Ortam

Asıl adı Muhammed Taragay olan Uluğ Bey, H. 19 Cemâziyelevvel 796/M. 22 Mart 1394 tarihinde Sultaniye'de dünyaya geldi. Dedesi dönemin en büyük hükümdarlarından biri olan Emir Timur, babası imparatorluğun ikinci hükümdarı Şahruh, annesi ise Çağatay asilzadelerinden Gıyaseddin Tarhan'ın kızı Gevherşad'dır.[1] Uluğ Bey'in doğduğu aynı yıl kardeşi İbrahim de dünyaya gelmiştir.[2] Her iki kardeşin doğum yılından anlaşıldığı üzere Şahruh'un, Gevherşad haricinde başka bir hanımı ve İbrahim'in annesinin farklı olduğu görülmektedir. Aile geleneklerine göre, doğan çocuklar bir atabeg veya büyük bir hanım tarafından yetiştirilirdi. Uluğ Bey de Timur'un büyük eşi Saray Mülük Hanım tarafından

yetiştirilmiştir. Kendisine Muhammed Taragay adı verilmesine rağmen Timur'un torununa bağlılığından dolayı saray erbabı tarafından ona "Uluğ Bey" denilmiştir. Sürekli bu isimle zikredildiği için asıl isminin unutulduğu söylenir.[3]

Büyük Timur Anıtı

Timur, sefer yapacağı zamanlarda ailesini başkent Semerkant'ta bırakmaz, ailesi de ona eşlik ederdi. Timur, torununun doğduğu dönemde, kaynaklarda "Beş Yıllık Sefer (1392-1397)" olarak adlandırılan İran ve Ön Asya seferindeydi. Altın Orda Hanı Toktamış'a yaptığı sefer sırasında İran'daki bazı yerel hakimlerin Timur'a yüz çevirmesi, Timur'un bu sefere çıkmasındaki temel sebep olmuştur.[4] Timur'un 1392'de Buhara'dan Mâzenderan'a gelmesi ile Sâri hâkimi Seyyid Kemâleddin, Timur'a boyun eğmek zorunda bırakılmıştır.

Bu dönemde Anadolu'da Osmanlı Devleti siyasi hâkimiyeti tam olarak elde edememiştir. Sivas-Kayseri bölgesine Kadı Burhaneddin, Doğu Anadolu'ya Erzincan emîrliği, Maraş dolaylarına da Dulkadiroğluları hâkimdi. Anadolu'ya bir diğer hâkim güç ise sınırları Malatya'ya kadar uzanan Memlûk Devleti'dir. Timur, Memlûk Sultanı Berkuk'a elçiler göndererek ona itaat etmesini istemiş, karşılığında sultan, Timur'u elçileri öldürmekle tehdit etmiştir. Bunun üzerine Timur, Anadolu'ya yönelerek Erzurum'a kadar gelmiş, fakat ani bir karar vererek Toktamış üzerine yönelmek için Erzurum'dan geri dönmüştür. Timur'un bu ani kararının sebebi olarak, yapacağı büyük bir Anadolu seferinde karşısında birbiri ile ittifak yapma ihtimali olan iki düşmanını, yani Altın Orda ve Memlûkleri görebiliriz.[5]

Uluğ Bey'in çocukluğu atlı araba ile bir harabe şehirden başka bir harabe şehre giderek, dedesinin seferlerinde geçmiştir. Hatta Timur, Hindistan seferine o zaman dört yaşında olan torunu Uluğ Bey'i de götürmek istemiş, fakat farklı iklimin torunun sağlığını etkileyeceğini düşünerek bu kararından vazgeçmiştir.[6] Dedesinin gittiği seferlerden birinde Uluğ Bey'in

Meraga'da gördüğü harabe ev[7] hakkında öğrendiği bilgiler, hayatı boyunca aklından çıkmayacak ve ileride onu bir astronom olarak görmemize vesile olacaktır.

Uluğ Bey'in Gençliği

Uluğ Bey, gençliğinde devletin şehzadelerinden biri olarak görünse de aslında erken yaşlardan itibaren devlet yönetiminde söz sahibiydi. Dedesi Timur'un 1405 yılındaki vefatından sonra Miran Şah'ın oğlu Halil Sultan'ın diğer aile üyelerinden habersiz tahta oturtulması ve ardından başşehir Semerkant'ın ele geçirilmesi, devlet içerisinde taht mücadelelerinin başlamasına neden olmuştur. Uluğ Bey'in babası Şahruh, başlarda Halil Sultan'ın hakimiyetini kabul etse de Pîr Muhammed'in Kandehar'dan gelmesi ile ona destek vermeye başladı. Pîr Muhammed'in 1407 yılında öldürülmesi ile Şahruh, öç almak için Halil Sultan ile mücadeleye girişti.[8] Bu mücadele sonucunda Halil Sultan esir alındı ve Şahruh hiçbir zorlukla karşılaşmadan H. 27 Zilhicce 811/M. 13 Mayıs 1409 tarihinde Semerkant'ı ele geçirerek tahta oturdu.

Şahruh, devleti babası Timur gibi Semerkant'tan yönetmemiştir. Hükümdarlığının ardından Maveräünnehir'i oğlu Uluğ Bey'e verip Atabeg Şah Melik'i de oğlunun yanında bırakarak Herat'a gitti ve akabinde devletin yeni başkenti değişmiş oldu.[9] Uluğ Bey, Maveratünnehir hakimliği boyunca her zaman babası Şahruh'un hakimiyetini kabul etmiştir. Okuttuğu hutbeler ve bastırıldığı sikkelerde babasının adının zikredildiği görülür. Genel olarak bakıldığında Uluğ Bey, hükümdarlığı boyunca bölge halkının refahı ve kültürel hayatı için faaliyet gösterdiği bilinse de hakimiyetini kesinleştirmek adına askeri faaliyetlerde bulunmuştur.

1410 yılında Otrar'da bulunan Şeyh Nureddin, Uluğ Bey ve Şah Melik'e karşı harekete geçti ve Semerkant'ın batısındaki Kızıl Ribat bölgesinde kesin galibiyet aldı. Şehir işgal edilse de şeyhülislam ve bölge ahalisi Şahruh'un kesin emri olmadığından dolayı direnmiş ve şehrin kapılarını açmamıştır.[10] Şeyh Nureddin'e karşı sefer ancak 1411 yılında başlamıştır. Bu seferde Şeyh Nureddin bertaraf edilse de Uluğ Bey'den ziyade Şah Melik'in mücadelesini görmekteyiz.

Uluğ Bey'in Heykeli

1413 baharında Şahruh, Fergana hakimiyeti için Mirza İskender'in üzerine yürürken, oğlu Uluğ Bey Semerkant'ta kalmış, sefer için sadece Semerkant'tan filler gönderilmiştir. Uluğ Bey sefer hakkında konuşmak için Mirza Ahmed'i yanına çağırmişti fakat Ahmed, Uluğ Bey'in tavırlarından ötürü Semerkant'a gelmekten çekinmişti ve emiri Pervaneci Bayezid'i Endican'a göndermişti. Bunun üzerine Uluğ Bey, 1414 yılında Fergana'ya hücum etmiştir. Endican'ı ele geçirerek, buraya kendi askerlerini bırakmıştır. Geri çekilen Ahmed ise Moğollardan aldığı destekle geri dönse de Endican'ı tekrardan ele geçiremedi. Sonrasında bu bölge Moğollar tarafından yağmalanmıştır.[11]

İmparatorluğun Özbeklerle olan mücadelesi devletin ilk yıllarından beri sürmüştür. Özbeklerin imkân buldukça Maveräünnehir'e sızmaya çalışması, Timur devrinde bile Altın Orda'nın tam olarak itaat altına alınmadığının bir göstergesidir. 1419 yılında, Özbek ulusundan Barak Oğlan, Semerkant'a gelerek Uluğ Bey'den yardım istemiştir. Bunun üzerine Uluğ Bey, Özbek ülkesine doğru yola çıkmıştır. Yolda iken, ülkeden kaçan biri Özbeklerin dağıldığı söylemiştir. Bu haber tüccarlar tarafından da doğrulanınca Semerkant'a geri dönmüştür.[12] 1427 yılında Özbeklerin ani saldırısı ise Uluğ Bey yenilmiş ve bu dönemden itibaren Uluğ Bey'in şahsen sefere çıkmadığını görmekteyiz.

Devletin Moğollarla olan münasebeti, Özbekler ile benzerlik göstermektedir. 1425 yılında Uluğ Bey Moğollar üzerine başarılı bir sefere çıkmıştır, fakat ertesi yıl Özbeklerle olan mücadeleden mağlup ayrılması, Moğollarla ilişkiler ve yapılacak seferler karşısında olumsuz etkilere neden olmuştur. Bunun en bariz örneği 1434 yılında Moğolların Kâşgâr'ı ele geçirmesidir.[13]

Uluğ Bey'in aile hayatına bakıldığında onun 5 evlilik yaşadığı, eşleri ve cariyelerinden 7'si kız, 4'ü erkek toplam 11 çocuk sahibi olduğu bilinir.[14] İlk ve kaynaklarda en çok bahsedilen evliliği 1404 yılında Öge Begüm ile olmaktadır. Öge Begüm, amcazadesi Muhammed Sultan'ın kızıdır. Bu evlilik merasimi için Timur tarafından toy düzenlendiğini, evlilik tarihinin belirlenmesi için müneccimlerin çağırıldığı bilinir.[15] Kaynaklarda Uluğ Bey'in en çok zikredilen çocuğu ise Mirza Abdüllatif'tir. Uluğ Bey'in sadece bu oğlundan torun sahibi olduğu bilinmektedir. Babası ile şiddetli bir ilişkisi olan Abdüllatif'in hükümdar olması hem onun kolay olmayacaktır hem de bu durum babasının hayatına mâl olacaktır.

Hükümdar Uluğ Bey

Uluğ Bey'in yaklaşık 40 yıl boyunca Maveräünnehir'i tek başına yönetmesi, onu devlet idaresi konusunda tecrübeli birisi yapmıştır. 1447 yılında Şahruh vefat ettiğinde hayatta kalan tek oğlu Uluğ Bey, imparatorluğun yeni hükümdarı olmuştur. Uluğ Bey'in kısa süren hükümdarlığı, ağırlıklı olarak imparatorluğun diğer mirzaları ile mücadele ederek geçmiştir. Gevherşad Ağa, Şahruh'un ölüm haberini Herat'taki torunu Mirza Alaüddevle'ye bildirmiştir. Vefatı öğrenen Alaüddevle, hazineden büyük bir miktarda değerli eşyayı Semerkant'a göndererek Uluğ Bey'e bağlılığını bildirmişti, fakat Uluğ Bey'in oğlu Abdüllatif'in Gevherşad Ağa'ya karşı tavırlarını öğrendikten sonra bu bağlılığını geri çekmiş, Abdüllatif'i ise hapsettirmiştir.

Uluğ Bey, babasının vefatı ve akabinde Alaüddevle'nin kendisine karşı tavırları doğrultusunda Herat'a doğru harekete geçmiştir. Kendisi Alaüddevle'ye toprakları ele geçirmekten ziyade oğlunun serbest bırakılması için geldiğini söylese de 1448 yılında Herat ele geçirilmiş ve

Abdüllatif serbest kalmıştır.[16] Gönderilen fetihnamelerde bu başarının Uluğ Bey'in diğer oğlu Abdülaziz'e mâl edilmesi ve bununla birlikte babası yönetime geldiğinde, hazineden verilmesi gereken hissenin kendisine verilmemesi,[17] Abdüllatif'in babası ile gerginliğin başlamasına ve babasına karşı isyan etmesine sebep olmuştur.

Babasına karşı ayaklanan Abdüllatif, Hint ticaret yolu üzerindeki tamga vergisini babasından habersiz kaldırmak olmuştur.[18] Baba oğul birkaç kez mücadeleye giriştiyse de Abdüllatif yenilmiştir. Bu sırada Mirza Ebu Sâid, isyan etmiş ve Semerkant'ı ele geçirmiştir. İsyanı bastıran Uluğ Bey, oğlu Abdülaziz'i alarak tekrardan Abdüllatif üzerine yürümüştür.[19] Abdüllatif, Uluğ Bey'i Semerkant yakınlarındaki Dımaşk köyünde mağlup etmiştir. Uluğ Bey şehre girmek istese de kendi kumandanları tarafından kabul edilmeyince oğlu Abdüllatif'e teslim olmak zorunda kalmıştır. Kurulan mahkemede Uluğ Bey ve oğlu Abdülaziz, şeriata muhalefetten dolayı idama mahkûm edilmiş, bunun üzerine Uluğ Bey, hükümdarlık hakkından vazgeçip, oğlu Abdüllatif'in egemenliği altına girmeye razı olmuştur. Uluğ Bey'in oğlundan son ricası hacca gitmek olmuş ve bu rica Abdüllatif tarafından kabul edilse de kendisi Semerkant'a iki günlük mesafede H. 8 Ramazan 853/M. 25 Ekim 1449 tarihinde öldürülmüştür.[20] Uluğ Bey'in öldürülmesi o dönemki şairler tarafından üzüntü ile karşılanmış, hatta bunun üzerine şiirler yazılmıştır. Devletşah, tezkiresinde bu şiirlerden birini örnek olarak vermiştir.

“Felek kudretli, mesut sultan Uluğ Bey,

Ramazan'ın sekizinci günü şehid oldu.

Onun şehit düştüğü gece kıyamet koptu.

Onun için vefat tarihi “şeb-i kıyamet” oldu.”[21]

Uluğ Bey'in İlmî ve Edebî Kişiliği

Uluğ Bey dönemine kadar İslam dünyasında bir bilginin hükümdarlık tahtına oturduğu görülmemiştir. Bu yönü ile Uluğ Bey dönemin âlimleri tarafından İskender'e benzetilir.[22] Uluğ Bey'in göklere olan merakı küçüklüğünden beri gelmektedir. Bu merakının keşfi Meraga Rasathanesi'ni görmesi ile başlamıştır. Dedesi Timur döneminde Semerkant'a gelerek ilmî faaliyetlerle uğraşan ve İslam astronomisini çağın ötesine ulaştıracak âlimler bulunmaktaydı. Bunlardan ilki, Kadızâde-i Rumî'dir. Uluğ Bey ile Semerkant'ta tanışan Kadızâde, hükümdarın da sevgisini kazanınca Uluğ Bey'in özel hocası olmuştur.[23]

Bir diğer önemli âlim ise Gıyasüddîn Cemşid Kâşî'dir. Kâşânlı olan Gıyasüddîn, Uluğ Bey ve Kadızâde-i Rûmî'nin daveti üzerine Semerkant'a gelmiştir.[24] Onun ilmî hayatı medreseden çok sarayda geçmektedir. Zira babasına yazdığı mektupta Semerkant'taki ilmî hayatı ve Uluğ Bey'in astronomi üzerine ilgisini övgü ile anlatmıştır.[25] Uluğ Bey'in bu ilimdeki mahareti mektupta şu şekilde bahsedilir. “ *Bir gün atla dolaşırken 818 yılının Recep ayının 10'u ile 15'i arasındaki bir Pazartesi gününe rastladığı bilinen bir tarihin güneş yılına göre senenin hangi gününe denk geldiğini zihni hesapta bulmak istedi. Bu maksatla, at üzerinde, güneşin o güne tekabül eden boylamını iki dakikaya varan bir teferruat sınırına kadar hesapladı ve attan inince sonucu bana sordu.*”[26]

Uluğ Bey zamanının Batlamyus'u olarak tanınan ve daha sonraki dönemde Fatih Sultan Mehmed'in hizmetine giren Alaeddin (Ali) b. Muhammed Kuşçu da Semerkant astronomları arasında yer alır. Ali Kuşçu, matematik ve astronomi alanındaki temel bilgileri Semerkant'ta Uluğ Bey, Kadızâde-i Rûmî ve Gıyasüddîn Kâşî'den aldı. Rivayete göre, bir türlü ilme doymayan Ali Kuşçu, Uluğ Bey ve Kadızâde'den izin alamama endişesiyle gizlice Kirman'a gitmişti.[27]

Uluğ Bey'in mimari alanında devletine olan katkıları çoktur. Fakat burada bahsedeceğimiz en önemli yapılardan biri, dönemin ilmî çalışmalarını geliştirecek olan Semerkant'taki Uluğ Bey Medresesi'dir. Bugün Registan olarak anılan meydanda yer alan bu medrese, girişindeki kitabeye göre 1417 yılında inşa edilmiş, 1419 ve 1421 yıllarında yapılan eklemelerin ardından son halini almıştır.[28] Medresede aklî ilim ile birlikte dinî ilim dersleri de verilmiştir. Burada ders veren müderrislerin çoğunlukla matematik üzerine çalıştığı, aynı zamanda Uluğ Bey'in de haftanın belirli günlerinde medreseye gelerek ders verdiği, derslerinde kaynak olarak Nasîrüddîn-i Tûsî'nin *Tezkire-i fi ilm-il-hey'e* ve Kutbüddîn-i Şirâzî'nin *et-Tuhfetü 'ş-Şâhiyye fi 'l-hey'e* adlı eserlerini kullandığı bilinmektedir.[29] Uluğ Bey, bir hükümdar ve ders veren bir âlim olmakla birlikte, matematik ve astronomiye olan ilgisinden dolayı ömrü boyunca öğrenmeye de açık birisiydi. Kendisi sarayında da ilmî toplantılar düzenlemiş, bu çalışmalarını Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı tarafından "olgunlaşma semineri" olarak tabir edilmiştir.[30]

Uluğ Bey Rasathanesi

Semerkant'taki ilmî gelişmenin bir diğer örneği olan Uluğ Bey Rasathanesi, 1420 yılında Kûhek tepesinin eteklerine yaptırılmıştır. Annesi Gevherşad Ağa'nın açılışını yaptığı rasathane üç katlı olup, 45 metre çapında yere oyulmuş kuadrant dikkat çeker. Ayrıca rasathanenin içerisinde 25 metre yüksekliğinde bir sekstant bulunmaktadır.[31] Rasathanenin ilk müdürü Gıyasüddîn Kâşî olup bu görevi 1429 yılındaki vefatına kadar sürdürmüştür. Kâşî'nin vefatı üzerine idare

Kadıızâde-i Rûmî'ye verilmiş, onun da 1430 yılında vefat etmesinin ardından rasathanenin idaresi Ali Kuşçu'ya verilmiştir.

Rasathanede yapılan gözlemlerin hedefi MS II. yüzyılda Batlamyus'un, X. yüzyılda El-Sufi'nin çalışmalarını gözden geçirmektir. Nitekim bu gözlemlerin sonucu 1437 yılında bir zîc (yıldız kataloğu) altında toplandı.

Uluğ Bey ve ekibinin oluşturduğu bu zîc Güneş, Ay ve gezegenlerin enlem ve boylam dereceleri, tutulmalar, Ay'ın görülebilirliği hakkında ayrıntılı bilgiler içermekte ve çalışmanın sonucunda Batlamyus'un yer merkezli sistemi, yani Güneş dahil tüm gök cisimlerinin dünya etrafında döndüğü görüşünü benimsenmiştir. Eserde hiçbir bilgi rakamlarla ifade edilmemiş, bunlar ebced[32] denilen bir yöntemle yazılmıştır. Uluğ Bey, ayrıca zîcin mukaddimesinde hem kendi ilmî hayatının gelişmesinde hem de zîcin oluşumunda katkısı bulunan Kadıızâde-i Rûmî, Gıyasüddîn-i Kâşî ve Ali Kuşçu'ya minnettarlığını iletmiştir.

Zîcin özgün nüshasının dili hakkında farklı düşünceler mevcuttur. Özgün nüshanın Farsça yazıldığı, sonradan Arapça ve Türkçeye tercüme edildiği düşünülse de Uluğ Bey'in Türk olmasından ötürü çalışmaları Türkçe kaydetmesi ihtimali ve o dönemde bilim dilinin Arapça ve Farsça olmasından dolayı bu düşünce hala günümüzde kesin değildir.[33]

Edebî kişiliğine bakıldığı zaman Uluğ Bey'in edebiyata ilgili olmasına rağmen İran edebiyatı hakkında kısıtlı bilgisi olduğu, zaman zaman kardeşleri ile sohbetler yapıldığı bilinir. Bu sohbetlerden birinde Baysungur, Emir Hüsrev'in hamsesini üstün tutarken, Uluğ Bey ise bunu kabul etmez ve kendisi Şeyh Nizami'nin hamsesinin üstün olduğunu belirtir.[34] Edebiyata ilgisi ile ilgili bir diğer örnek, Uluğ Bey'in dönemin şairlerinden Felekî-i Şirvani'nin divanını okuyup çok beğendiğini, fakat şairin kullandığı mahlası "uğur getiren bir şey değildir" şeklinde eleştirmesi Devletşah'ın Tezkire'sinde yer almıştır.[35]

Uluğ Bey ve Ali Kuşçunun Tasvir Edildiği Bir Resim

Uluğ Bey'in Türk ve Dünya Tarihindeki Yeri

Uluğ Bey'in 1449 yılında vefat etmesinin ardından devletin hem siyasî hem de ilmî hayatı fetret devrini yaşamaya başlamıştır. Vefatın ardından devletin başına geçenler, Uluğ Bey'in kurduğu medrese ve rasathanenin gelişimi için hiçbir çaba göstermemiş, bunun akabinde ise Semerkant'ta yaşayan âlimler başka yerlere gitmiştir. Rasathanenin son idarecisi olan Ali Kuşçu, 1449 yılından sonra hac vazifesi için yola çıkarken Tebriz'e uğramış, Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan'ın ilgisini çekerek elçilik görevi için Anadolu'ya, Fatih Sultan Mehmed'in yanına gitmiştir. İlme merakı ile bilinen Fatih, Ali Kuşçu'yu himaye ederek 1473 yılında Ayasofya Medresesi'ne müderris olarak atamıştır.[36]

Uluğ Bey ve kendisinin en büyük eseri zîcin Türk dünyasında yaygınlığı Ali Kuşçu vasıtasıyla olduğu büyük muhtemeldir.[37] Zîc-i Uluğ Bey, XV. yüzyıldan itibaren Osmanlı bilim hayatında gerek medreselerde gerekse hususi derslerde kullanılan en önemli kaynak haline gelmiş, bunun yanı sıra XVI. yüzyıldan itibaren Arapçaya, XVII. yüzyıldan itibaren ise Türkçeye tercüme yapılmıştır.

1557 yılında, Sultan III. Murad devrinde Takıyüddin er-Rasîd tarafından kurulan İstanbul Rasathanesi, Meraga ve Semerkant rasathanelerinden sonra İslam dünyasında kurulmuş en büyük üçüncü rasathane olmuştur.

Uluğ Bey'in dünya tarihinde tanınması, Türk dünyasına nazaran daha geç dönemde olmuştur. XVII. yüzyıldan itibaren zîcin İngilizce ve Fransızca tercüme yapılmaya başlamıştır. Uluğ Bey'in tablolarının yayımladığı sıralarda Avrupa'da böyle özgün yıldız katalogları nadir ve kıymetli sayılmış, bu gibi değerler coğrafi keşiflere neden olan denizciler için büyük ihtiyaç göstermiştir.[38] XIX. yüzyıla gelindiğinde rasathanenin yeri tam olarak bilinmemekle birlikte, gerçekten böyle bir rasathanenin olup olmadığı konusunda şehir efsaneleri oluşmaya başlamıştır. Türkistan coğrafyasının Rusya'ya katılması ile tarihi eserler araştırılmaya başlanmış, araştırmalardan en önemlisi ise Semerkant Rasathanesi'nin asıl yerinin bulunması olmuştur. Rus arkeolog V. L. Vyatkin'in XVII. yüzyılda yazılmış bir vakıf belgesini bulması ve ünlü şarkiyatçı Vasiliy Vladimiroviç Bartold'un ısrarları üzerinde 1908 yılında kazı çalışmalarına başlanmıştır. Yüzeysel kazılarda önemli bir şey bulunmasa da kazılar derinleştikçe yer altına kurulmuş olan büyük sekstant ortaya çıkmıştır.[39] Rusların Uluğ Bey üzerine çalışmaları Bolşevik İhtilali ve II. Dünya Savaşı nedeniyle kesintilere uğrasa da bugün onun hakkında elde ettiğimiz bilgiler onların vesilesiyledir. Yakın dönem dünya tarihinde ise Uluğ Bey'i tanıtan en büyük gelişme Uluslararası Astronomi Birliği tarafından aydaki beş kratere onun adının verilmesi olmuştur.

Semerkant, Registan Meydanı

Sonuç

Büyük hükümdar Timur'un adeta gözbebeği olan torunu Uluğ Bey, ailesi tarafından hükümdar olmak için yetiştirilmiştir. Aile içerisinde fazlaca taht ortakları olmasına rağmen dedesinin vefatı ve akabinde babası Şahruh'un sultan olup devlet merkezini Herat'a taşıması, hem devlet yönetimi ile erkenden tanışmasına hem de büyük bir coğrafyanın yani Maveraünnehir'in hâkimi olmasına imkân tanımıştır. Uluğ Bey, büyük seferler sırasında ya babasının yanında bizzat bulunmuş ya da orduya gerekli donanımları sağlamıştır.

1447 yılı öncesi siyasî hayatına bakıldığında karşısında her daim güçlü ve zorlu rakipler olmuştur. Maveraünnehir'in önemli bölgelerine kuşatmalar yapmasına rağmen Moğollar ve Özbeklerle olan mücadelesi, maalesef dedesi Timur döneminde görülen vaziyette değildir. Yaşanan olumsuz durumlara rağmen Uluğ Bey, ömrünün neredeyse tamamında devletinin istikbalini düşünen ve bunun için çaba sarf eden birisi olmuştur.

Babası Şahruh'un vefatının ardından 1447 yılında resmen tahta çıkan Uluğ Bey, iki yıllık saltanatı sürecinde en çok uğraştığı mesele oğlu Abdüllatif'in kendisine rakip olup isyan girişimlerinde bulunmasıdır. Oğlu ile yaşadığı bu mücadele maalesef kendisinin öldürülmesine, devletin hem siyasî hem de ilmî hayatının zayıflamasına sebep olmuştur.

Uluğ Bey, bir siyasî kişilik olmasının yanı sıra aynı zamanda döneminin en büyük astronomi âlimidir. Kendisinin ilmî hayatı ve çalışmalarına hatta kendisinden önce İslam astronomisine dair en önemli bilgileri Zic-i Uluğ Bey öğreniyoruz. Hâkim olduğu Semerkant şehri, o dönemin hatta tüm Ortaçağ İslam dünyasında âlimler tarafından en çok rağbet gören bir yer haline gelmiştir. Buraya gelen âlimler vasıtasıyla Uluğ Bey hem bilgisine bilgi katmış hem de öğrendikleri bilgileri diğer âlimlere sunabilmiştir. Uluğ Bey'in öğrencisi olan Ali Kuşçu'nun Semerkant'ta edindiği bilgiler, İslam astronomisinin Batı'ya yani Osmanlı topraklarına aktarılmasını

sağlamakla birlikte aradan beş asır geçmesine rağmen, günümüz Türkiye’inde de bu iki değerli şahsın değeri bilinmekte ve astronomi çalışmalarında onlardan ilham alınmaktadır.

Dipnot

- [1] Vasiliy Vladimiroviç Bartold, *Uluğ Bey ve Zamanı*, ter. İsmail Aka, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997, s. 39.
- [2] Uluğ Bey’in bilinen tek kardeşi İbrahim olmamakla birlikte Şahruh’un 20’ye yakın şehzadesi olduğunu, bunlardan 7 tanesinin adını Devletşah, eserinde zikretmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Devletşah, *Şair Tezkireleri (Tezkiretü’ş-Şuara)*, ter. Necati Lugal, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 428-429.
- [3] Gleb Golubev, *Uluğ Bey*, ter. Abdurasul İsakov, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s. 2; Barthold, *a.g.e.*, s. 40.
- [4] İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s. 17.
- [5] İsmail Aka, *a.g.e.*, s. 20.
- [6] Vasiliy Vladimiroviç Bartold, *a.g.e.*, s. 41.
- [7] Uluğ Bey’in Meraga’da gördüğü harabe ev, İlhanlılar Devleti devrinde, Nasîrüddîn-i Tûsî tarafından inşa edilmiş olan Meraga Rasathanesidir. Bu rasathane hakkında daha fazla bilgi için bkz. Aydın Sayılı, *The Observatory in Islam*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s. 187-222; Mehmet Fuad Köprülü, “XIII. Asırda Meraga Rasathanesi Hakkında Bazı Notlar”, *Belleten*, C. VI, S. XXIII, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1942, s. 207-227.
- [8] İsmail Aka, “Şahruh”, *DİA*, c. XXXVIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010, s. 293.
- [9] İsmail Aka, *Mirza Şahruh ve Zamanı (1405-1447)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994, s. 31.
- [10] Vasiliy Vladimiroviç Bartold, *a.g.e.*, s. 68.
- [11] Vasiliy Vladimiroviç Bartold, *a.g.e.*, s. 77.
- [12] İsmail Aka, *Mirza Şahruh ve Zamanı (1405-1447)*, s. 38; Hayrunnisa Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360-1506)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2007, s. 231.
- [13] Hayrunnisa Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360-1506)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2007, s. 236.
- [14] Muammer Dizer, *Uluğ Bey*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989, s. 55.
- [15] Tacü’s- Selmanî, *Tarihnâme*, ter. İsmail Aka, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s. 13.
- [16] Hayrunnisa Alan, *a.g.e.*, s. 111.
- [17] Yavuz Unat, “Uluğ Bey”, *DİA*, c.XLII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 127.
- [18] İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, s. 78.
- [19] Hayrunnisa Alan, *Sultan Ebu Sâid Devri Timurlu Tarihi (1451-1469)*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1996, s. 26.
- [20] Yavuz Unat, “a.g.m”, s. 128.
- [21] Devletşah, *a.g.e.*, s. 459.
- [22] Devletşah, *a.g.e.*, s. 455.
- [23] İhsan Fazlıoğlu, “Kadıızâde-i Rûmî”, *DİA*, c. XXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 98.
- [24] Sadettin Ökten, “Kâşî”, *DİA*, c. XXV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002, s.

15.

[25] Aydın Sayılı, *Uluğ Bey ve Semerkant'taki İlim Faaliyetleri Hakkında Gıyasüddîn-i Kâşî'nin Mektubu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1985, s. 86.

[26] Aydın Sayılı, *a.g.e.*, s. 77.

[27] Cengiz Aydın, "Ali Kuşçu", *DİA*, c. II, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989, s. 408.

[28] Engin Beksaç, "Uluğ Bey Medresesi", *DİA*, c. XLII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 129.

[29] Aydın Sayılı, *a.g.e.*, s. 78.

[30] Aydın Sayılı, *a.g.e.*, s. 17.

[31] Uluğ Bey, *Uluğ Bey'in Astronomi Cetvelleri (Zîc-i Uluğ Bey)*, ter. Mustafa Kaçar ve Atilla Bir, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2012, s. 18.

[32] Ebced, Arap harflerinin taşıdığı sayı değerlerine dayanan hesap sistemidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Uzun, "Ebced", *DİA*, c. X, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, s. 68-70.

[33] Aydın Sayılı, *The Observatory in Islam*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s. 272.

[34] Devletşah, *a.g.e.*, s. 314.

[35] Devletşah, *a.g.e.*, s. 160.

[36] Cengiz Aydın, "a.g.m.", s. 408.

[37] Salim Aydüz, "Uluğ Bey Zîcinin Osmanlı Astronomi Çalışmalarındaki Yeri ve Önemi", *Bilig Türk Dünyası ve Sosyal Bilimler Dergisi*, S. XXV, Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı, Ankara, 2003, s. 143.

[38] Muammer Dizer, *a.g.e.*, s. 68.

[39] Gleb Golubev, *a.g.e.*, s. 136; Muammer Dizer, *a.g.e.*, s. 77.

Kaynakça

Aka, İsmail, "Şahrüh", *DİA*, c. XXXVIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010.

_____, *Mirza Şahrüh ve Zamanı (1405-1447)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.

_____, *Timur ve Devleti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

Alan, Hayrunnisa, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360-1506)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2007.

_____, *Sultan Ebu Sâid Devri Timurlu Tarihi (1451-1469)*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1996.

Aydın, Cengiz, "Ali Kuşçu", *DİA*, c. II, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989.

Aydüz, Salim, "Uluğ Bey Zîcinin Osmanlı Astronomi Çalışmalarındaki Yeri ve Önemi", *Bilig Türk Dünyası ve Sosyal Bilimler Dergisi*, S. XXV, Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı, Ankara, 2003.

Bartold, Vasiliy Vladimiroviç, *Uluğ Bey ve Zamanı*, ter. İsmail Aka, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.

Beksaç, Engin, "Uluğ Bey Medresesi", *DİA*, c. XLII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012.

Devletşah, *Şair Tezkireleri (Tezkiretü'ş-Şuara)*, ter. Necati Lugal, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2011.

- Dizer, Muammer, *Uluğ Bey*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989.
- Fazlıoğlu, İhsan, “Kadızzâde-i Rûmî”, *DİA*, c. XXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001.
- Golubev, Gleb, *Uluğ Bey*, ter. Abdurasul İsakov, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.
- Ökten, Sadettin, Kâşî”, *DİA*, c. XXV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002.
- Sayılı, Aydın, *The Observatory in Islam*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.
- _____, *Uluğ Bey ve Semerkant'taki İlim Faaliyetleri Hakkında Gıyasüddîn-i Kâşî'nin Mektubu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1985.
- Tacü's- Selmanî, *Tarihnâme*, ter. İsmail Aka, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.
- Uluğ Bey, *Uluğ Bey'in Astronomi Cetvelleri (Zîc-i Uluğ Bey)*, ter. Mustafa Kaçar – Atilla Bir, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2012.
- Unat, Yavuz, “Uluğ Bey”, *DİA*, c.XLII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012.